

Ivančica Marković

(Učiteljski fakultet, Sveučilište u Osijeku)

RAZVOJ PUČKIH ŠKOLA U SLAVONSKOJ VOJNOJ KRAJINI TIJEKOM 18. I 19. STOLJEĆA

UDK 373.3(497.5 Slavonija)''17/18''

Pregledni rad

Primljeno: 23. 2. 2010.

Autorica u radu govori o reformama obrazovnog i školskog sustava koje su prosvijećeni habsburški vladari započeli provoditi tijekom 18. stoljeća, ostavljajući pritom neizbrisiv trag na daljnji život i cjelokupni razvoj Slavonske vojne krajine. Rad analizira zakonske propise o školstvu koji su donošeni tijekom 18. i 19. stoljeća, te njihov utjecaj na modernizaciju života u društvenom, kulturnom i materijalnom životu ljudi na prostoru Slavonske vojne krajine.

Ključne riječi: školstvo, reforme, zakoni, modernizacija, Slavonska vojna krajina, 18. i 19. stoljeće

Uvod

Ovim radom nastojala sam kroz kronološki prikaz razvoja školstva na području Slavonske vojne krajine ukazati na ključne reforme koje su se provodile tijekom 18. i 19. stoljeća u školskom obrazovnom sustavu, a koje su neminovno utjecale na intezivniju modernizaciju u pravcu stvaranja građanskog društva na ovim prostorima.

Dok je u srednjem vijeku, nepismenim srednjovjekovnim kraljevima pomagalo svećenstvo u upravljanju državom, u 18. stoljeću prosvijećenim vladarima glavni oslonac bili su građani. Iz njihovih su redova potekli najbolji službenici koji su sustavno i poslovno upravljali zemljom. Samosvijest građana je bila potpomognuta reformom školstva koju je započela Marija Terezija. Od 1774.-1777. godine uveden je novi, trostupanjski sustav školstva na čitavom prostoru Monarhije. Osnovno školstvo trebalo je svakome omogućiti da nauči čitati, pisati i računati. Naglasak na čitanju, pisanju i računu bio je u urbanim sredinama, dok su se seoska djeca učila moralu, religiji i praktičnim

vještinama neophodnim za svakodnevni život». ¹ Ipak je i takav sustav osnovnog školstva omogućio brojnim potomcima seljaka da steknu znanja koja su im omogućila nastavak školovanja.

Novi sustav školstva donio je još jednu bitnu novinu: svoju ekonomsku snagu je crpio iz materijalne baze crkvenih redova koji su jedan po jedan ukidani u Monarhiji, a njihova imovina stavljana u školski fond. Na taj su način stvoreni preduvjeti za opismenjavanje većine stanovništva.

U provođenju reformi školstva i Marija Terezija i Josip II. rukovodili su se idejama prosvjetiteljstva «da moć i dobrobit vladara ovisi o snazi i zadovoljstvu puka». ²

U prvoj polovici 19. stoljeća takvo razmišljanje prihvatili su i sami krajišnici, što potvrđuje činjenica da su stanovnici Babine Grede i Bošnjaka sami zatražili dozvolu osnivanja škola koje bi bile financirane sredstvima samih stanovnika sela. Doba prosvijećenog apsolutizma je prijelomno doba, kada se društvo ubrzano mijenja od agrarno-feudalnog ka građanskom i industrijskom društvu, odnosno od apsolutizma k pravnoj državi i državi blagostanja. ³ Stari oblici i strukture u društvu bivali su odstranjeni, istisnuti i nadomješteni. Upravo se to događalo i na primjeru školstva. Uvođenjem obaveznog školovanja stvoren je temelj za oblikovanje budućeg građanskog društva koje je, opismunjeno i naobraženo, moglo artikulirati svoje političke stavove te ostvariti svoje gospodarske ciljeve.

Prosvjetiteljske ideje utrle su put k ostvarenju načela «univerzalnosti, jednakosti i demokracije». ⁴ Vrhunac postiže 1848. ukidanjem feudalnog poretka, a završava utemeljenjem svih institucija moderne građanske države, sredinom 70-ih godina 19. stoljeća. Školstvo svoj konačni, liberalno-građanski oblik dobiva Mažuranićevom reformom 1874. godine. Zakon je jasno izražavao liberalna načela obrazovanja za svu djecu jednako, bez obzira na njihove vjerske, nacionalne, spolne i klasne razlike.

Školstvo u Slavoniji u razdoblju prosvijećenog apsolutizma

Godine 1767. osnovana je prva hrvatska vlada tzv. Kraljevsko vijeće na poticaj Marije Terezije. Cilj je bio dosljednije provođenje apsolutističke politike kao i prilagođavanje uprave zadacima moderne države. Preko vijeća

¹ Damir Matanović, *Grad na granici*, Slavonski Brod, 2008., 32.

² Isto, 33.

³ Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*, Zagreb, 2000, 48.

⁴ D. Matanović, *Grad...*, 37.

utjecaj Dvora bio je jači, što se osobito osjetilo na području razvitka školstva u Hrvatskoj i Slavoniji.

Godine 1770. Marija Terezija izdala je značajan dekret po kojem država (vladar) preuzima brigu za školu („Škola jest i ostaje zauvijek stvar države“).⁵ Ovaj dekret je pridonio oslobađanju škole od nadzora crkve i svećenstva, a isto tako omogućio je svjetovnjacima aktivno uključivanje u prosvjetni rad. Daljnje slabljenje do tada dominantnog položaja svećenstva u obrazovanju javilo se kao posljedica ukinuća isusovačkog reda 1773. godine. Država je tada preuzela nadzor nad školama, a osobitu je pažnju poklanjala razvitku i osnivanju osnovnih škola koje su do tada bile zanemarene.⁶

Da su na prostoru Slavonske krajine postojale škole i ranije, svjedoče nam izvješća Franje Tićaka,⁷ počasnog člana *pedagogičko-književnog zbora* u Zagrebu. Naime, to su bile samostanske škole koje su ukinute u Vojnoj krajini odlukom cara Josipa II.⁸ «Je li obstojalo prije ustrojenja krajiških pukovnija iole dovoljno uređeno školstvo, nije nigdje zasvjedočeno. Po svojoj prilici bile su u samostanih koji su najvišom odlukom cara Josipa II ukinuti u vojnoj Krajini, nekakove škole. Nu kakve su bile i kako bijahu uređene ne zna se. Ako si i postojale, sasvim malo uplivahu na obću naobrazbu krajišnika.»⁹

Slične podatke donosi i Ivan Martinović kada govori o počecima školstva u Slavoniji, točnije u brodskoj pukovnici. «U najljepšim i najtežim časovima života svoga, sakupljali su se naši predji u Slavoniji oko svojih duhovnih pastira, oko redovnika Franjevac, ... oni su u ono ljuto doba i obučavali narod i darovite mladiće iz seljačkog staleža u čitanju, pisanju i računanju.»¹⁰ Međutim, on također potvrđuje da te škole nisu bitnije utjecale na obrazovanost i kulturu krajišnika.

Krajišnike su oduvijek smatrali «ljudima divlje čudi»,¹¹ a slično ih opisuje i Relković u svom *Satiru*.¹² Stoga ne čudi odluka iz 1764. godine da se u svakom mjestu ili bar u svakoj satniji osnuje škola i postavi učitelj njemačke

⁵ Dragutin Franković (ur.), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., 50.

⁶ Isto, 50.

⁷ Franjo Tićak, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini od najstarijeg doba do danas za učitelje, učiteljske pripravnike i sve prijatelje škole i prosvjete*, Zagreb, 1880.

⁸ F. Tićak, *Kratka...*, 6-7.

⁹ Isto, 6.

¹⁰ Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja*, Zagreb, 1912., 80-81.

¹¹ Isto, 81.

¹² Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909., 58.

narodnosti «za popravak toga još surovog krajiškog puka i za odgajanje podčasnika za vojnu službu».¹³

Marija Terezija zatekla je vrlo teško stanje u školstvu, ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji već i u ostalim zemljama Habsburške Monarhije. «Kakove su bile prilike za škole u Hrvatskoj i Slavoniji, vidimo otud, što je npr. u cijeloj užoj Hrvatskoj bilo samo 17 škola. No mnogo bolje prilike nijesu bile ni u drugim caričinim zemljama: u samom prijestolnom gradu Beču od 19 314 djece sposobne za školu polazilo je u školu samo 4665.»¹⁴

Glavni razlog što pučkih škola nije bilo su «predrasude mnogih odličnih crkvenih i svjetskih ljudi, da prostomu puku ne treba škole». Čak je i sama carica opominjala vlastelu i biskupe, «neka sami osnivaju pučke škole, da će i njima biti bolje, ako bude puk prosvjetljeniji».¹⁵ Sustavnija prosvjetna politika počinje se provoditi, kao što sam ranije istaknula, tek osnivanjem Kraljevskog namjesničkog vijeća 1767. godine. Tako da popis iz 1770. sadržava podatke o postojanju škola u Slavoniji u sljedećim mjestima: Tovarnik, Ilača, Šarengrad, Lovas, Vukovar, Nuštar, Nijemci, Otok, Privlaka, Županja, Ivankovo, Vinkovci, Valpovo, Pakrac, Pleternica, Cernik, Kutjevo i Požega.

Položaj učitelja do 1774. tj. do uvođenja novog školskog reda nije bio jednostavan. U većini slučajeva uzdržavali su se od zemlje koju su dobivali od crkve ili općine, a plaću nisu niti dobivali. Novčane su nagrade dobivali za uzgredne službe kao npr. orguljašku, pjevačku, bilježničku. Stan je učitelj uvijek dobivao u seljačkoj kući ili zgradi koja je za školu bila određena. Neki su učitelji dobivali zalihu živežnih namirnica od općine ili pojedinih obitelji, kao i drva. Često se događalo da je učitelj dobivao hranu svaki drugi dan u drugoj kući, dok tako ne obiđe čitavo selo. Osim svakodnevne poduke za djecu, učitelji su vršili različite poslove gdje je bilo potrebno znanje čitanja i pisanja. To je najčešće bilo vezano za pisanje raznih pisama u selu, gdje najčešće osim župnika i učitelja nitko nije znao pisati. Župnici se obično takvim poslovima nisu željeli baviti, a učitelji su za takve usluge primali naknadu u novcu ili u drugim oblicima.¹⁶

Budući da takav položaj učitelja nije bio najzahvalniji, bilo je uobičajeno da za taj poziv nije bilo dovoljno ljudi. Stoga su se na mjestu učitelja često nalazili ljudi koji to nisu bili po zvanju, niti su imali dovoljnog obrazovanja, ali su se prihvaćali privremeno tog posla kako bi preživjeli.

¹³ Ivan Martinović, *Povjesne...*, 81.

¹⁴ David Bogdanović, «Život i rad M. A. Reljkovića», u: Reljković, M. A., *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909., 7.

¹⁵ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva I (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910., 372.

¹⁶ Isto, 386.

Početak reformi austro-ugarskog školstva veže se uz ime opata Ignjata Felbigera čiji su prijedlozi prihvaćeni 1774. te se uvodi Opći školski red, tzv. «Allgemeine Schulordnung».

«U svakom mjestu, gdje je župna crkva mora postojati trivijalna škola, u kojoj se poučava mladež u vjerouci, biblijskoj povijesti, čitanju, njemačkom pismu, računanju do trojnog pravila, nauci o poštenju, te o gospodarstvu. Dužnost je općina, uz pomoć gospoštija, osnovati, urediti, izdržavati i prema potrebama proširivati škole.

U svakom okružju ima da postoji jedna glavna škola sa 3-4 učitelja za latinski jezik, zemljopis, povijest, naputke za pismene sastavke. Ove vrste škole izdržavaju se na račun školske zaklade.

Preporučuje se osnivanje posebnih djevojačkih škola.

U sjedištu svake školske komisije ima se osnovati normalna škola, koja će uz proširenu obuku propisanu za glavne škole (naročito u IV. razredu za mladež koja ne namjerava prijeći u srednje škole) skrbiti i za učiteljski podmladak.

U školu se polazilo sa 6-7 godina. Roditelji koji nisu slali djecu u školu strogo su kažnjavani. Neposredni nadzor nad normalnim i glavnim školama vodi ravnatelj, nad trivijalnim školama župnik.»¹⁷

Prema tome i u krajiškom području se počinju osnivati tri vrste škola koje je propisivao novi školski red, tzv. normalne, glavne i trivijalne.

Normalne škole su se osnivale u mjestima koja su bila sjedišta školskog povjerenstva i u njima su se školovali budući učitelji. Prema I. Martinoviću takvih škola u Slavonskoj krajini nije bilo, premda je školsko povjerenstvo djelovalo prvo u Petrovaradinu, a potom u Vinkovcima. Međutim, pedagoški se tečajevi nisu u njima održavali sve do 1822. godine.

Glavne škole osnivane su po pukovnijskim zapovjedništvima, a zatim po vojnim komunitetima Slavonske krajine. U starijim spisima takve škole nose naziv normalne škole, iako se nisu nalazile u sjedištima školskih povjerenstava. Treća vrsta škola bile su trivijalne, njemačke koje su u brodskoj pukovniji osnivane još prije 1774. po župnim mjestima, prvi učitelji bili su Nijemci, a nadzirali su ih župnici. Od 1762. u brodskoj pukovniji bilo je 12 osnovnih njemačkih škola, 17 u gradiškoj te 21 u petrovaradinskoj pukovniji. Bile su namijenjene za školovanje i djevojčica i dječaka.¹⁸

¹⁷ Isto, 414.

¹⁸ I. Martinović, *Povjesne...*, 91-96.

Stoga ne iznenađuje činjenica da upravo tih godina izlazi djelo Matije Antuna Relkovića «Satir; iliti divji čovik» u kojem je isticao važnost osnivanja pučkih škola po slavonskim selima.

Evo njegovih riječi:

«Ali sada mojeg mi imena,
ne tuži se niti plače višje,
jer Slavonci moliše gospodu,
koja nu su od vladanja stupi,
pak im taki dadoše slobodu,
pravit skule baš u svakoj župi.
Ja ne velim od velikih mista,
Gdi no skule prije toga biše
Neg spominjem ona sela ista,
Koja skule posli načiniše.
Kopanica i Lukačev Šamac
Ponose se, što su započeli,
I za druge dobar stojim jamac,
Da će pravit, jer ih svaki želi.
Sibinj ima Podvinje i Garčin,
Cerna tako, pak još Ivankovo.
U Vinkovci to po isti način
Sve je već odavna gotovo.
Što su doli malo niže Nimci
Po komorskoj i po drugi župa
mislim, da će još i Varadinci,
da im dica ne ostanu tupa.»¹⁹

Od tog vremena počinju se pisati i „spomenice“ škola koje su bilježile najvažnije događaje. Međutim, često su pisane vrlo brzo te su pune pogrešaka tako da je povijest nekih škola nejasna. Primjer za to su škole u Slavonskoj

¹⁹ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva I (od godine 1780. do ožujka 1835.)*, Zagreb, 1910., 497.

krajini: u Podvinju, Sibirju, Šamcu-Kruševici koje su osnovane 1767. godine, iako ih Relković spominje već 1761.

Relković je smatrao da jedna od osnovnih potreba za razvoj školstva i širenje pismenosti među Slavoncima u Krajini, dobivanje gramatike na vlastitom jeziku. Stoga se prihvatio toga posla te je u Zagrebu 1767. izdao „Novu slavonsku i nimačku gramatiku”. Cilj mu je bio, kako u predgovoru kaže, „uzdržavanje vlastitoga jezika“, „mladež slavonsku naučiti nimački jezik“ i da „Nimci prime slavonsko govorenje“. Gramatikom je Relković uspio zadovoljiti prvu i najvažniju potrebu, stoga je još dva puta doživjela pretisak.²⁰

Država se osobito skrbila za što veću kvalitetu krajiških učitelja od kojih se obavezno zahtijevalo poznavanje njemačkog i hrvatskog jezika. Stoga je one najbolje slala na usavršavanje u Beč kako bi se upoznali sa metodom pedagoga Felbigera.

«Za učitelje valja namještati ljude osposobljene za to zvanje. Zatraženi su nužni podaci o stanju tadašnjega školstva kao i prijedlozi, kako da se izašalje na normalnu školu bečku iz svakoga krajiškog okružja po jedan učitelj, koji je vješt hrvatskomu i njemačkom jeziku, da se dotičnici u novoj metodi izvježbaju, pa iza povratka ostale učitelje u vojničkoj Krajini poučavaju u toj metodi.»²¹

Predmeti koji su se podučavali u normalnim i glavnim školama bili su sljedeći:

„Popismena i sricanje, čitanje, pisanje, pravopis, računanje, latinski jezik, prirodne znanosti ili kućanstvo, zemljopis i povijest, crtanje, njemački jezik, pismovnik i vježbe u pismenim sastavcima, mjerstvo i mehanika, biblijska povijest, nauke o ćudoređu, tumačenje epistola, tumačenja evanđelja, uvodne lekcije sa sadržajem druge čitanke, pravila pristojnosti.”²²

Međutim, Mađari su bili nezadovoljni s provedbom tog Općeg školskog reda «Allgemeine Schulordnung» jer su smatrali da zatire mađarsko plemstvo i jača njemački duh. Stoga su se usprotivili njegovom provođenju i tražili promjene.

Kraljica je bila prisiljena u suradnji s Madžarima izraditi za kraljevinu Ugarsku i njoj pridružene kraljevine Hrvatsku i Slavoniju novi školski sustav koji je predložen i odobren 1777. godine pod nazivom «Ratio educationis», Opći školski i učevni sustav.

²⁰ David Bogdanović «Život i rad M. A. Reljkovića», u: Reljković, M. A., *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909., 25.

²¹ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva I (od godine 1780. do ožujka 1835.)*, Zagreb, 1910., 509.

²² Isto, 422.

Tim novim sustavom država je dobila pravo nadzora škola u čitavom kraljevstvu, a način poduke bio je ujednačen. Uvedena je podjela pučkih škola na: *normalne* i na *narodne* škole.

«U svakom literarnom okružju ima se osnovati normalna škola sa četiri razreda, u kojoj se upućuju budući učitelji pučkih škola.

Narodne škole se dijele na gradske sa tri učitelja, na trgovišne sa dva učitelja i na seoske s jednim učiteljem.

U svim se školama mora preduzimati obuka u čitanju, pisanju i računanju, a dozvoljeno je prema čl. 88. ponovo spomenutog sustava u pojedinim školama da se preduzmi i njemački jezik, kao osobito važan i koristan predmet, te da se upućuje mladež i u počecima latinštine, koja je za narode u Ugarskoj i pridruženim joj kraljevinama od osobite potrebe.

Osnivanje narodnih škola nije dužnost općina.

Da djeca od navršene šeste godine polaze narodnu školu nije zapovijed već želja. Nastavna osnova druga je za škole u selima, druga u trgovištima te gradovima, a druga u normalnim školama». ²³ Na taj je način proširen sustav narodnih ili pučkih škola.

Najbitnija pretpostavka postupnoj demokratizaciji, opismenjavanju i napretku društva bila je reforma osnovnog školstva te se zato nastojalo što više povećati udio seljačke djece u polaženju škola.

To je osobito bilo prisutno za cara Josipa II. koji je promicao osnivanje osnovnih škola. Za njegova vladanja njihov broj je znatno bio povećan, a pored toga uveo je i posebne kazne za one koji svoju djecu ne šalju redovito u školu. Međutim, uvođenjem školarina za gimnazije 1785. ograničio je daljnje obrazovanje seljačke i građanske mladeži. Može se zaključiti da je u prosvijećenom apsolutizmu čitav sustav školovanja ipak bio temeljen na principu zadržavanja seljačke djece u što većem broju na selu.

Josip II. kao i njegova majka provodio je politiku centralizma u Monarhiji. Pri tome je najveći otpor pružala Ugarska jer se centralizam izvodio u njemačkom duhu. Naime, njemački jezik proglašen je službenim te se povećavao i broj njemačkih škola što je bio slučaj i u Vojnoj krajini. Nove škole su se osnivale gdje god su bile župe.

U skladu s propisom Marije Terezije iz 1774. odredio je da svaki krajišnik mora dobiti prema svome staležu i zvanju primjerenu obuku. U tu svrhu je 1780. godine odredio da se u Vojnoj krajini osnivaju njemačke trivijalne škole

²³ Isto, 455.

u sjedištu svakoga satništva. U tim se školama uz vjeronauk učilo čitanje, pisanje i računanje, sve na njemačkom nastavnom jeziku.²⁴

Iako su u Vojnoj krajini već 1775. godine imale sve satnije njemačke trivijalne škole, krajišnici su se opirali pohađanju škole. Jedan od razloga je bio što su morali kod gradnje škola *davati kola i sami raditi*.²⁵ Pored toga učiteljstvo se plaćalo ne samo iz državne blagajne već i iz krajiških dohodaka. Najveći problem u prihvaćanju školovanja bio je njemački jezik koji je ujedno bio i nastavni jezik na kome se obavljala poduka. Djeca su ga s teškoćama svladavala jer ga nisu učila kroz igru, već u školskim klupama, često izložena i tjelesnom kažnjavanju. Učitelj često nije bio dovoljno školovan za suvremene podučavanje, stoga se cjelokupno obrazovanje provodilo silom čemu su se krajišnici i opirali.²⁶

Na početku školovanja u Krajini, pazilo se u prvom redu na to, da su učenici krepki i zdravi, lijepa stasa i uzrasta te da potječu iz bogatih zadruga. Prije upisa u školu obavezno se pitalo i za mišljenje svećenika koji je bio obavezan podučavati djecu vjeronauk i prije polaska u školu.

Isprva su se primali u školu dječaci s navršenih sedam ili osam godina. Kasnije se uvidjelo da su premladi za vojničku službu nakon završetka školovanja. Zato se poslije odredilo da se upisuju u školu djeca s navršenih devet ili deset godina pa su onda odmah mogli pristupiti vojničkoj službi nakon završetka školovanja.²⁷

Neke reforme Josipa II. i dandanas djeluju prilično hrabro i suvremeno. To se osobito odnosi na rješavanje pitanja različitih vjeroispovijesti u školama. Naime, Josip II. donio je odluku da se molitva katoličkog karaktera izostavi kako se ne bi vrijeđala svijest nijednog učenika. Dokaz za tu tvrdnju nalazimo u pozivu kr. namjesničkoga vijeća od 21. ožujka 1786. upućenu kr. naukovnoj komisiji za zahtjevom da se podnese zahtjev zajedničke molitve, koja bi se imala moliti u školama, koju polaze djeca različitih vjeroispovijesti.²⁸

Odluku o prisilnom polasku u školu, car je morao pred kraj svoga života povući jer su se toj provedbi svi opirali. Također se nije uspjelo s cjelogodišnjim polaskom u školu jer u seoskim školama ljeti nije bilo đaka.

²⁴ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva II (od godine 1780. do ožujka 1835.)*, Zagreb, 1910., 91.

²⁵ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895.*, Naklada Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade, Zagreb, 1896., 14.

²⁶ Isto, 15.

²⁷ Cuvaj, *Građa, ... II (od godine 1780. do ožujka 1835.)*, Zagreb, 1910., 102.

²⁸ Isto, 17.

Nastojao je djelovati i na svijest krajišnika pa je u cilju iskorjenjivanja praznovjerja zabranio 1784. zvonjavu na oblake. Ta se naredba morala nekoliko puta ponavljati jer su Slavonci dugo vjerovali da zvona razgone oblake.

U interesu zdravlja izdao je car Josip II. 1780. naredbu koja je i u krajiškim pukovnijama proglašena da žene ne smiju nositi steznike. To se odnosilo na gospođe iz boljeg društva, a ne na obične graničarke. Ta naredba je protegnuta 14. kolovoza 1783. posebnim dekretom i na škole pa se njome zabranjuje nošenje steznika u trivijalkama, u sirotištima, samostanima i svim ostalim ženskim odgojnim zavodima. Također se strogo zabranjivalo primati u školu djevojke koje bi nosile steznike. Zemaljski školski ravnatelji zahtijevali su da se u polugodišnjim izvještajima treba zabilježiti provodi li se strogo taj dvorski dekret. Sljedeće godine, okružnicom je određeno da časnici sporazumno sa svećenstvom nastoje zabraniti da žene ne nose novac i srebreninu kao ures.²⁹

U to doba učitelji su imali različita sporedna zanimanja, a najčešće su obavljali bilježničku službu. To je ozakonjeno carskom naredbom 1789. godine. Naime, učiteljima je dozvoljeno obavljanje bilježničke službe, ali «samo ondje, gdje dotacija nedostaje za izdržavanje učitelja i gdje broj školskih polaznika nije prevelik».³⁰

Reforma školstva bitno je utjecala na masovniju izobrazbu djece i mladeži. U odnosu na prethodno isusovačko razdoblje, srednje škole su svojom kvalitetom zaostajale te nisu bile namijenjene za školovanje seoske populacije.

Školstvo u Slavoniji u 19. stoljeću

U prvoj polovici 19. stoljeća nastupaju znatne promjene u načinu financiranja škola, što potvrđuje i činjenica da se promijenio odnos spram školstva. Do tada su škole u krajiškom području pohađala samo odabrana muška djeca prema sposobnostima i kvaliteti. U ovom periodu počinju se otvarati elementarne škole koje su pohađala sva sposobna djeca oba spola. Inicijativu za njihovo pokretanje i djelovanje davali su sami mještani sela. Prve takve škole otvorene su u Babinoj Gredi i Bošnjacima 1810, a financirale su se iz vlastitih sredstava, tj. iz školskih zaklada koja su sela sama osnivala. Te su škole imale dva imena: *narodne* jer ih je izdržavao narod i jer je nastava održavana na narodnom jeziku; *početne ili elementarne škole*, nazivale su se tako jer su učenici dobivali samo početnu obuku iz čitanja, pisanja, računanja i vjeronauka.³¹

²⁹ Isto, 109-110.

³⁰ Isto, 54.

³¹ Martinović, 227, 286-287.

Budući da se broj djece u školama povećavao, pristupilo se organiziranju viših pedagoških tečajeva za pripremu budućih domaćih učitelja. Oni se počinju organizirati od 1837. godine. U tu svrhu uveden je četvrti razred s dva godišta na glavnim školama u Mitrovici i Rakovcu. Do tada su krajiške glavne škole imale dugi niz godina samo tri razreda. Četvrti razred glavne škole s dva godišta početak je onih škola, koje su poslije nazvane realkama. Mladići koji su pohađali tečajeve sami su se financirali ili su djelomično dobivali državnu potporu. Uvjet je bio da imaju navršenih 16 godina te da su treći razred normalni završili s dobrim uspjehom.³²

Od 1816. godine škole u Krajini imaju opetovnu obuku. Obavezna je bila i za mušku i za žensku djecu koja su završila elementarnu obuku. Trajala je dvije godine, od 13 do 15, a služila je za utvrđivanje već naučenog gradiva. Uvode se zbog skromne poduke koju su učenici dobivali u trivijalkama. Održavala se nedjeljom, a učitelji su bili katehete i učitelji redovnih škola.³³

Godine 1845. u školstvo se uvodi novi sustav tzv. «Systema scholarum elementarium» koji potanko propisuje okolnosti osnivanja škola, njihovu upravu, obuku i polaznje. Biskupski su ordinarijati preuzeli unutrašnju upravu osnovnih škola (vjeronauk, metodiku nastave, disciplinu, moral), dok su mjesne oblasti pružale «vanjsku» pomoć (financiranje škola, brigu za održavanje škola i njihovu gradnju, redovno plaćanje učitelja, primoravanje roditelja da šalju djecu u školu). Za razliku od ostalog dijela Hrvatske, Krajina je bila jedino područje u kojem je katolička crkva podređena vojnim vlastima pa i u slučaju škola. Iako je i Strossmayer izjavljivao da je uprava škola u Krajini loša te da «stališ vojnički» ne može upravljati pučkim školama kao što ni svećenstvo ne može «oružje nositi i domovinu braniti», stanje je ostalo nepromijenjeno sve do ukidanja Vojne krajine.³⁴

U tom periodu se povećavao broj škola, što je bilo očekivano jer se dosta krajiških mladića odškolovalo za učiteljsku službu. Godine 1848. nastupila je stanka u radu krajiških škola.³⁵ Zbog rata škole su se zatvorile, «a mladji učitelji stupiše dielomice predjoše krajiškoj upravi. Imade ih još dosta danas, koji su bili prije 1848. prosti seoski učitelji, a danas obnašaju velika državna činovnička mjesta».³⁶

Škole koje nisu bile određene za pučku naobrazbu te za školovanje budućih učitelja, bile su gimnazija u Vinkovcima te krajiška pukovnijska ili regi-

³² Isto, 286.

³³ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985, 283.

³⁴ Isto, 278.

³⁵ Martinović, 127.

³⁶ Tićak, 25-26.

mentska škola osnovana 1858. u Vinkovcima i Mitrovici. U njima su se obrazovali krajiški mladići za vojničku službu u pukovniji. Te su škole postojale u Krajini sve do ukinuća pukovnija.³⁷

Iste godine osnovan je i poseban tečaj za krajišku upravnu službu. Tečaj je trajao dvije godine, a obučavalo se u sljedećim predmetima: 1. Državna organizacija i političko upravno zakonoslavlje; 2. Opće građansko pravo; 3. Ustav i uprava Vojne krajine; 4. Civilno-sudbeni postupak pri parbama i izvan njih; 5. Austrijsko-trgovačko mjembeno pravo; 6. Vojničko pravo; 7. Gospodarstvo; 8. Financijalni zakoni.³⁸

«U taj tečaj primali su se mladići, koji su sposobnima pronađeni za vojničku službu ili već služe kod vojnštva kao časnici, te koji su u dobi od 21-30 godina, a uz to su vješti njemačkome i kojem slavenskom jeziku. Kandidati, koji nijesu služili kod vojnštva, imali su se iskazati svjedodžbom o svršenoj velikoj realci, gimnaziji ili vojničkoj akademiji, pa su se morali obavezati na osmogodišnju službu kod krajiške uprave. Svaki je pitomac uživao za polaska toga tečaja pripomoć od 312 forinti, kojom se je morao i odijevati. Iza svršenoga dvogodišnjeg tečaja imali su se pitomci podvrći ispitu, te su iza uspješno položenoga ispita otpušteni kao poručnici krajiške uprave. Godine 1871. taj tečaj je napušten.»³⁹

Školstvo u Vojnoj krajini je sve do 1881. bilo pod upravom Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Godine 1871. kada započinje razvojačenje Vojne krajine, donijete su nove reforme koje su unificirale zakone i školske propise u starome provincijalu i bivšoj Vojnoj krajini.

Tadašnji ban Ivan Mažuranić dao je konačni oblik školskom sustavu nakon što je usvojen *Zakon ob ustroju i pučkih školah i preparandijah* 1874. godine. Prema tom novom zakonu škole su se dijelile u dvije vrste: *opće pučke (elementarne)* i *građanske škole*.⁴⁰

Pučke su škole tim novim zakonom dobile potpuno novo uređenje te se s pravom mogu nazvati „nova škola“ za razliku od „stare škole“. Prije svega razlikovale su se u metodi podučavanja te vrsti i broju nastavnih predmeta. „Nova škola je induktivana, ona više drži do dobrog i svestranog shvatanja stvari, do razvoja okrepe, do izoštravanja duševnih snaga, negoli do mehaničkog vježbanja. Ona ne dopušta, da đak mehanički vrši kakav postupak, koji mu nije u svim potankostima jasan; učenik mora da znade i svemu razlog dati.

³⁷ Martinović, 287-289.

³⁸ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva II (od godine 1835. do 1869.)*, Zagreb 1908., 624.

³⁹ Isto

⁴⁰ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva III (od 20. travnja 1869. do 31. listopada 1888.)*, Zagreb 1909., 393-399.

Nova se škola pobrinula i za tjelesne vježbe uvevši u školu gombanje, pospješivajući klizanje i plivanje i preporučujući instruktivne izlete. To je stara škola prepustila djeci samoj i njihovim roditeljima, pače i strogo je to zabranjivala. Nova škola pruža učeniku mnogo opsežniji i raznovrsniji kvantum znanja. Stoga današnji učenik znade mnogo više od učenika stare škole.⁴¹ Te su škole pohađala sva djeca bez obzira na razlike u vjeroispovijesti.⁴²

Ovim propisom izjednačile su se gradske i seoske dječake i djevojačke škole tako što su postale četverorazredne opće pučke škole. Uspostavom općih četverorazrednih pučkih škola ukinuta je stogodišnja razlika između trivijalnih i glavnih škola ne samo u Krajini, nego i u Provincijalu. Zakonom se također nisu pravile bitne razlike između seoskih i gradskih škola, što je bio slučaj u svim prethodnim školskim sustavima. Na taj su se način izjednačili svi učenici u obrazovanju bez obzira na mjesto pohađanja škole. Škole su se financirale državnim ili općinskim novcem, kao takve bile su javne i besplatne za svu djecu. Crkva je i dalje bila nadležna za nastavu vjeronauka i za knjige koje su se koristile u toj nastavi. Time se Mažuranićeva sekularizacija obrazovnog sustava prije svega odnosila na državno preuzimanje uprave i nadzora nad školama, dok se religijski karakter školstva nije dovodio u pitanje.⁴³ Taj određeni kompromis između Crkve i države temeljio se na ranijem konkordatu između Austrije i Svete Stolice sklopljenom 1854., a koji je vrijedio i za Hrvatsku. Time je ostvarena zamjetna modernizacija pučkog školstva i u Slavoniji jer se naglasak reforme stavljao na „izobrazbu učitelja“ kao i na konačnu sistematizaciju pučkih škola koje sada postaju obvezne za sve i dječake i djevojčice bilo da se radilo o školama na selu ili u gradu.⁴⁴

Nakon reinkorporacije Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1881. Hrvatski sabor donio je nešto proširen i dopunjen novi školski zakon za Hrvatsku i Slavoniju (1886.) koji je stupio na snagu 1888, a ostao je u upotrebi do sloma Monarhije 1918. godine.⁴⁵

Prema njemu su se škole i dalje dijelile na pučke i građanske. U građanskim su školama kao i prema Zakonu iz 1874. godine „učenici koji ne prelaze u viša učilišta mogli nastaviti nauk pučkih škola s obzirom na obrt, trgovinu i

⁴¹ Cuvaj, *Građa za povijest školstva VII (od 31. svibnja 1875. do 31. listopada 1888.)*, Zagreb, 1911., 16.

⁴² Cuvaj, *Građa za povijest školstva III (od 20. travnja 1869. do 31. listopada 1888.)*, Zagreb, 1909., 393-399.

⁴³ Dinko Župan, Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji, *Scrinia slavonica* br. 2, Slavonski Brod 2002., 281-283.

⁴⁴ Agneza Szabo, Glavna obilježja razvoja osnovnog i srednjeg školstva u istočnoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* br. 9, Osijek, 2007., 70.

⁴⁵ Isto, 73., 65.

umno gospodarstvo.⁴⁶ Stoga su uz općeobrazovne predmete bili zastupljeni i stručni predmeti iz poljodjelstva, obrta i trgovine.

Te su škole mogle polaziti i djevojčice, „pak im je posebice podjeljivana obuka u ženskome ručnome radu i kućanstvu“. Pored toga, prema naredbi kr. zemaljske vlade 1875. izdati su propisi koji dopuštali u okviru građanskih škola osposobljavanje budućih učitelja i učiteljica.⁴⁷

Nastavni jezik, koji se u školskom Zakonu iz 1874. zvao hrvatski, u tom novom školskom Zakonu iz 1888., zbog pravoslavnog stanovništva iz pripojene Vojne krajine, zvao se hrvatski ili srpski.⁴⁸ Učiteljice su otad dobivale jednaku plaću kao i učitelji. Ako bi se udala, gubila je učiteljsku službu jer se smatralo da se udajom dobrovoljno odrekla te službe. Međutim, vrlo brzo pojavio se manjak školovanih učitelja te se donosi odredba 1892. kako se takve osobe mogu uzeti u službu, ali da se ne mogu imenovati definitivnim učiteljicama.⁴⁹

Zaključak

Na kraju treba naglasiti da je u procesu modernizacije Habsburške Monarhije, a onda i Hrvatske i Slavonije, bitnu ulogu odigralo osnivanje škola i uvođenje obaveznog osnovnoškolskog obrazovanja. Iako je taj propis Marija Terezija uvela prvenstveno s ciljem jačanja države, nesumnjivo ostaje činjenica da je opismenjavanje u Slavoniji utjecalo na postupno mijenjanje strukture stanovništva s obzirom na zanimanja, a time i na poimanje njenih stanovnika o važnosti školovanja.

Krajem 18. stoljeća država se brinula o osnivanju škola i redovitom pohađanju nastave. Glavni je smisao bio učenje njemačkog jezika, službenog jezika krajiške uprave. U 19. stoljeću važnost školovanja postaje sve izraženija. Povećava se broj djece u školama, ali i raste i intezitet osnivanja novih škola. Škole se počinju razlikovati prema načinu financiranja i upravljanja, nastavnom jeziku, nastavnom programu, položaju i ulozi učitelja, te vrstama škola. Tako nastavni jezik više nije isključivo njemački jer učitelje njemačke nacionalnosti zamjenjuju domaći školovani učitelji (od kojih neki postaju državni službenici). U svrhu dobivanja školovanih učitelja organizirani su razni pedagoški tečajevi. Također, slično tome organizirani su i tečajevi za krajišku

⁴⁶ Cuvaj, *Građa za povijest školstva VII (od 31. svibnja 1875. do 31. listopada 1888.)*, Zagreb, 1911., 17.

⁴⁷ Isto, 17.

⁴⁸ Isto, 553.

⁴⁹ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895. godine*, Naklada Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade, Zagreb, 1896., 32.

upravnu službu te su i u krajiškoj upravi domaći ljudi sve više zamjenjivali skupe austrijske činovnike.

Mažuranićeva reforma školstva bila je praktična posljedica društvenih promjena koje su se odigravale nakon 1848. i 1871. godine. Tim reformama započinje proces modernizacije u smislu stvaranja ravnopravnijeg građanskog društva. Školstvo je u tome odigralo ključnu ulogu jer je posredstvom države postalo svima dostupnije. Da je tome tako svjedoči nam i § 1. *Zakona ob ustroju i pučkih škola i preparandijah* koji naglašava kako je osnovna zadaća škola „da djecu religiozno i ćudoredno odgaja, duševne im i tjelesne sile razvija, te ih u potrebitom za građanski život obćem znanju i umijenju podučava“. O gradnji i otvaranju novih škola odlučivala je država, a nadzor je imala i prilikom odluka o upotrebi školskih knjiga u pučkim školama.⁵⁰

Na taj je način država postala glavni posrednik u širenju znanja i vještina koje su čovjeku bile neophodne za djelovanje u izgradnji novog građanskog društva. Organizirano i svjesno se uključila u pripremu učenika za proces uklapanja u moderno društvo, tako što je pružila priliku širim slojevima za usvajanje solidnog standarda obrazovanja. To je svakako bilo olakšano i činjenicom da se „na pučkih školah“ nije plaćala „ni primarina ni školarina.“⁵¹

Literatura

1. Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva I (od najstarijih vremena do godine 1780.)*, Zagreb, 1910.
Građa za povijest školstva II (od godine 1780. do ožujka 1835.), Zagreb, 1910.
Građa za povijest školstva II (od godine 1835. do 1869.), Zagreb, 1908.
Građa za povijest školstva III (od 20. travnja 1869. do 31. listopada 1888.), Zagreb, 1909.
Građa za povijest školstva VII (od 31. svibnja 1875. do 31. listopada 1888.), Zagreb, 1911.
2. Dragutin Franković (ur.), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958.
3. Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985, 275-313.
4. Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750. - 1918.)*, Zagreb, 2000.
5. Ivan Martinović, *Povjesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja*, Zagreb, 1912.
6. Damir Matanović, *Grad na granici*, Slavonski Brod, 2008.
7. Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1909.

⁵⁰ Cuvaj, *Građa...* VII (od 31. svibnja 1875. do 31. listopada 1888.), Zagreb, 1911., 552-553.

⁵¹ Isto, 554.

8. Agneza Szabo, Glavna obilježja razvoja osnovnog i srednjeg školstva u istočnoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* br. 9, Osijek, 2007., 63-87.
9. *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895. godine*, Naklada Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade, Zagreb, 1896.
10. Franjo Tićak, *Kratka poviest o razvitku pučkoga školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, Zagreb, 1880.
11. Dinko Župan, Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.), *Scrinia slavonica*, br. 2, Slavonski Brod, 2002., 277-292.

Summary

DEVELOPMENT OF ELEMENTARY EDUCATION IN THE SLAVONIAN MILITARY BORDER DURING THE 18TH AND THE 19TH CENTURIES

The beginnings of organised and mandatory education in the Habsburg Monarchy may be traced to the period of the Enlightened absolutism during Maria Theresa's reign in the mid-eighteenth century. To be more precise, Maria Theresa and her heir, Joseph II, reigned adhering to the spirit of the Enlightenment, believing that the power and welfare of the ruler depended on the strength and satisfaction of the people. Due to that reason, in 1764 they started opening elementary schools in all parish centres of the Slavonian Military Border. Their goal was to improve the general literacy of the people, ensure better education and culture of the Border inhabitants, with the final purpose of strengthening the state. German was the official language in the schools. The changes and modernisation observable in Slavonia during the Enlightenment period are reflected in literary works of the period. Matija Antun Relković points out the importance of establishing elementary schools in Slavonian villages in his capital work *Satir iliti divji čovik*.

Following the proposal of the abbot Ignjat Felbiger, the so-called General School Ordinance ("Allgemeine Schulordnung") was introduced in 1774, establishing a three-level education system. It served as the basis for founding of the so-called trivial, main and normal schools differing in the schooling program and in the required length of schooling.

Joseph II continued the systematic implementation of education policy, paying attention solely to elementary education in the case of the Border inhabitants, while high school education was primarily intended for rich urban population and noblemen. The main purpose of attending schools was to learn German language, the official language of the Military Border administration.

During the 19th century schooling and educational system became more liberal. The Border inhabitants started grasping the importance of education, so they encouraged the opening of new schools financing them with their own resources. Such schools were called vernacular or elementary. Besides primary schools, teacher training schools and a secondary school (gymnasium, grammar school), the Slavonian Military Border saw the opening of regimental schools for the purpose of military schooling, as well as the courses for serving in the Border administrative service.

Ban (viceroys) Ivan Mažuranić gave Croatian and Slavonian education system a new look. He introduced the mandatory four year education for boys and girls in 1874. The difference between schools in villages and towns was erased, as well as the difference between trivial and main schools. All students should be equally educated regardless of the place where they attended the school. The classes were held in Croatian language. Mažuranić's reform marked the beginning of a long process of

development of modern and equal civil society, in which process the education system played an important role.

(Prijevod sažetka: Rebeka Vujasinović)

Key words: education, schools, reform, law, modernisation, Slavonian Military Border, 18th and 19th centuries.